

gyar Könyvszemle 116, 2000/3, 351–356 (356). Pálóci másik két kötete egy Breviarium (Salzburg, Universitätsbibliothek M II. 11) és egy Missale (OSZK, Cod. Lat. 359). A korábban könyvei közé sorolt kétkötetes esztergomi antiphonalét az újabb szakirodalom, mint Pálóci koránál későbbi kéziratot, elvitatja tőle (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Mss. I. 3c; MTA Könyvtár, Kézirattár K 483; Egyetemi Könyvtár, Fr. 1 m 236). Vö: HOFFMANN-WEHLI i.m., 231.

²⁸ FINGERNAGEL 2002. i.m., Kat. Nr. 40, p. 225–227.

²⁹ Fingernagel 2002. i.m., Kat. Nr. 156, p. 370–371.

³⁰ CSAPODI-CSAPODINÉ i.m. I. 73.

³¹ FINGERNAGEL 2002. i.m., Kat. Nr. 193, p. 384.

³² CSAPODI-CSAPODINÉ i.m. I. 32–108 (további irodalommal).

Boreczky Anna

ROZSONDAI MARIANNE: A KÖNYVKÖTÉS MŰVÉSZETÉNEK RÖVID TÖRTÉNETE. (2., javított, bővített kiadás) A könyv- és papírrestaurátor szakképzés jegyzetei. Szerk. Kastaly Beatrix. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2004. 98 o. 34 szöveggömbi kép

Az Országos Széchényi Könyvtár Restaurátor Főosztálya a Magyar Képzőművészeti Egyetem mellett Magyarország legfontosabb könyvek és egyéb pergamen, papír anyagú tárgyak és dokumentumok konzerválásának műhelye. A könyvtári feladatok ellátása mellett az országos könyvtár feladatköréhez tartozó restaurátorképzést Kastaly Beatrix több évtizede vezeti, végzi. A tanfolyamok gyakorlati ismeretek elsajátítását célzó munkáját elméleti oktatás kíséri. Mindkét területen, jórészt az előadók, illetve a téma hazai vagy külföldi specialistáinak tollából jegyzetek is megjelentek. Ebbe a körbe illeszkedik Rozsondai Marianne könyve.

Magyarországon a könyvkötés technikájával és művészetével a tanulmányok sora mellett kevés kötet foglalkozott. Azonban ezeknek egyike éppen Szerzőnek 1983-ban közreadott, A könyvkötés művészete című műve, mely a Corvina Kiadó Műhelymunkák sorozatában jelent meg. Ezt a könyvét Rozsondai, ahogyan jelzi, a mostani publikációban is hasznosította. Ezért kézenfekvő, hogy recensens noha az újabb kötetrel foglalkozik, azt a régebbi mellé helyezve olvassa. Így bevezetéképpen megállapítható, hogy művészettörténeti szempontból a koncepció nem változott: most sem a művészettörténeti stílus és minőség kérdései felől közelít témájához Rozsondai Marianne, hanem a könyv és kötése összefüggéseit, illetve a kötéstechnikát vizsgálja elsősorban. Ezért természetes, hogy a bőrkötésre esik a hangsúly, hiszen ez a könyvkötő megnyilvánulásának igazi területe. Tehát a cím jelezte „könyvkötés művészete” alatt elsősorban művészség értendő. Ezt a súlypontozást egyfelől a kiadvány elsődleges funkciója, másfelől a könyv gerincét alkotó magyarországi emléktárgy jellege lényegében indokolja. Az 1983-as kötethez viszonyítva előnyös a 2004-esben az a szembevetendő változtatás, hogy tartalomjegyzék segít a kötetben való eligazodást. Olvasás közben érzékelhető, hogy a fejezetcsoportok most logikusabb, néhol a bekezdések, fejezetek sorrendje is előnyösen megváltozott. Ugyanakkor a szerzőnek az a szándéka, hogy a terjedelmi korlátokon belül és az előző kötethez viszonyítva minél többet, újabbat nyújtson elsősorban a könyvrestaurátor-könyvkötő olvasónak,

két területen felemás eltéréshez vezetett. Az egyik terület az illusztrációs anyagé. A Műhelytitkok sorozat kötetében a korai, a jegyzetben a későbbi anyag illusztrált gazdagabban. A könyvkötésre utaló irodalmi források nyújtják a másik területet, melyek – kimaradván – nem élénkítik a frissebb publikációt.

A könyv szerkezetileg három részre tagolódik. Rozsondai Marianne először a könyv előzményeivel, majd a mai könyvforma kialakulásával foglalkozik. A rövid bevezető fejezetek után a stíluskorok következnek, a Karolingtól napjainkig. Az utolsó fejezetekbe a könyvkötés kezdetekor felmerült kérdések mai pandanjai kerültek: a könyvborítók és a facsimile kötések körüli dilemmák. Ez a szerkezeti egység biztosított teret egy rövidebb kutatástörténetnek és mintát nyújt a kötéstábla szakszerű leírásához is. A könyv apparátussal zárul. Ez az előző munkával szemben egyrészt jegyzeteket is tartalmaz. Másrészt az értelemszerűen korszerűbb bibliográfia mind tartalmi szempontból, mind tételszámok tekintetében gazdagabb a korábinál.¹ Ezen a téren ritkán alkalmazott, dicsérendő megoldást választott Rozsondai, amikor utalt a nehezebben elérhető, idegen nyelvű publikációk recenzióira. Ötletes az irodalomjegyzék és jegyzetanyag adatainak többletinformációhoz vezető kombinálása is.

A történeti fejezetek mindegyike röviden jellemzi a stíluskor történetét a könyv szempontjából. Ezt követi a kor fő kötetípusai jellegzetességeinek ismertetése, majd a speciális kötések bemutatása. Az alábbi szemle a könyv szerkezetét követi anélkül, hogy minden fejezethez fűzne észrevételt.

Rozsondai az előzményeket, a rotuluszt, a görög-római írotáblákat és a pergamoni quaternát – részben az 1983-as könyvből merítve – röviden tárgyalja. A szűkszavúságot elsősorban az indokolja, hogy a magyarországi olvasó a hazai emléktanyagban nem találkozik e műfajok emlékeivel. E körön belül talán a történelmi Magyarország területéről előkerült verespataki diptychon-együttes érdemelt volna bővebb bemutatást.² Az előzmények és az antik örökség méltatása tömör és rövid. Feltehetően evvel magyarázható, hogy a bőrkötésekre esik a hangsúly, és az elefántcsont, illetve aranyezüst lappal borított, cameókkal, kövekkel vagy zománclapokkal gazdagított díszkötések a romanika keretében bukkanak fel.³ Pedig Teodelinda monzai kötéstáblájától⁴ a regensburgi St. Emmeram kötésén (München, BS Clm 14000) keresztül a III. Ottó- és II. Henrik-koráig készült kötések, pl. az Uta-kódexé (uo. Clm 13601) vagy a Lorschei Evangelistariumé (uo. Clm 23630) a korszak művészeti produkciójának csúcsait jelentő emlékeként a művészettörténész számára hiányolhatók a kötetből.

A Karoling-kor, a középkori könyvkötés történetének első nagyobb kronológiai korszakaként Rozsondainál 1000-ig elhúzódik. Számottevő példa és reprodukció nem tartozik hozzá.

A kötetet végigkísérő fontosabb problémák egyike talán a már itt felsejlő periodizációé. Ezzel minden történeti jellegű összefoglaló munka szerzője találkozik. Dilemmája, hogy stíluskorokra vagy évszázadokra tagolja-e szövegét, esetleg a kettőt vegyítse, illetve ahol megengedhető, dinasztiaiához kösse? Rozsondai Marianne alapvetően a könyvkötés-kutatásban és irodalomban elfogadott gyakorlatot követi. Erre a romanika tárgyalásakor hivatkozik is, amikor annak felső határát 1300 közelébe teszi.⁵ Ez a sima felületű, vagy vonalazott bőrkötések esetében megengedhető. Viszont nem meggyőző a 13. század második felében készült biccherna tábláknak a román kori művészet kereteibe szorításakor.

A romanikával kezdődnek a tagoltabb feldolgozású stíluskorok. Ebben a periódusban a bőrkötés az alapvető, de a kor és az anyag elhasználódottsága miatt értelem-

szerűen kevés maradt fenn belőlük. A típus részletes, keretsávokat és azok bélyegzőit ismertető leírására a Széchényi Könyvtár egy a korabeli politikai-művészeti kapcsolatokat jól tükröző érdekes, ugyanakkor a periodizáció felső határát átlépő emléke (Cod. lat. 79) kínált példát. A 14. századi angol könyvet nyilván vele egykorú, a maga korában konzervatív francia-típusú kötés borítja.⁶ Ennek stílusa, szerkezete és motívumkincse megértéséhez a pontos leírás ellenére is érdemes Rozsondai korábbi könyvében megkeresni a reprodukcióját,⁷ ha már legalább egy olyan bélyegzőtáblázat sem segíti a román kori kötés felismerését, amilyen pl. a leggyakoribb gótikus bélyegzők között eligazít. Magyarországon őrzött emlékként érdekes példa az elemzett francia kötés. Magyarországi kötés azonban nem maradt fenn ebből a korból. A hiányon talán más műfajban rögzített kötéspéldával segíthetett volna a kötet. Nevezetesen, a jáki kapu apostolszobraival, melyek kortalan öltözetükkel szemben a vonaldíszek, pántok és veretek alapján korhű könyveket tartanak.⁸ A korszak speciális kötéseire érkezve a Rajna-Maas vidék 12–13. századi zománckorítású kötéstáblái (pl. Düsseldorf, Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Hs G XI 1) vagy a pergamenre festett képekkel díszített 13. századi kötések is (pl. Aldersbachi Psalterium, München, BS Clm 2641) említést érdemeltek volna. E hiányokkal szemben aránytalanul tűnik a bicchiernák 1984-es corpusuk tartalmi ismertetését is bevonó elemzése annak ellenére, hogy ezekből hazai gyűjtemény is őriz példányokat.⁹

A gótika 1300-tól 1480 körülig terjed. Az újabb kötet frissebb németalföldi kutatásokra támaszkodva érdemben bővíti a préselemzre vonatkozó ismereteket, ám a Szabó Ervin könyvtárból vett példa illusztrációja itt is hiányzik. A speciális kötésformákhoz érkezve az 1974-es budai szoborlelet könyves-zsákjai kínálhattak volna példát. Ahogy a magyarországi romanika, úgy a gótika emlékanyaga is szerkezeti-
leg jobb, kiemelt helyen és részletesebb tárgyalásban szerepel az újabb kötetben. Érdemben gyarapítja az új szövegben Rozsondai a magyarországi gótikus könyvkötésről szerezhető ismereteket. Különösen sokat tudunk meg az újabban a régészeti kutatásokban is kiemelt figyelemben részesített lövöldi kartauzi kolostorban készült kötésekről. Méltán szerepel kiemelten a Hess Chronika és a Nagyenyedi-kódex is. A 15. és a későbbi évszázadok fő kötéstípusainak ismertetéséhez a jó magyarázat mellé jól használható illusztráció is tartozik. A jobb használhatóság érdekében hasznos lett volna az egyes motívumok (illetve bélyegzőik) használata időbeli alsó- és felső határnak jelzése is. Az már talán nem annyira a bőrkötésekkel foglalkozó szakember, mint inkább a művészettörténész igénye, hogy az egyes motívumok más műfajon belüli párhuzamait is megtaláljuk.

A reneszánsznak szentelt fejezet is gazdagabb tartalmilag az újabb kötetben. Most a magyarországi emlékek alkotják a stíluskor gerincét. Az *alla greca* kötésről, idősebb Vitéz János és Janus Pannonius kötéseiről valamint a Korvina kötések-ről jól összefoglalt, típusokat felmutató, a jelentős emlékekkel monografikusan is foglalkozó, az utóéletet is felvázoló, a tárgyalásba a kutatástörténetet a szükséges korrekciókat is bevonó „tanulmányok” szólnak, viszont az illusztrációk száma ismét keveselhető. A bársonykötések aranyozott metszéseiből és a bőrkötések díszítőelemeiből válogatást, illetve táblázatot látnánk szívesen. A reneszánsz kötések elemzése kapcsán említendő az az igény is, hogy a kötet összevesse elrendezés és szerkezet szempontjából a gótikus és a reneszánsz kötések tükreit. Erre a két stílus ilyen szempontú definiálása mellett azért lenne szükség, mert olykor a két stílus bélyegzőinek némelyike igen közel áll egymáshoz. A kor európai kötéstörténetéből a francia *semé-*

stílusú aranyozott anyag kiemelése a minőség mellett a magyarországi ismertség hiánya miatt fontos. Ezzel szemben egyrészt a magyarországi példányok sokasága indokolta az Alpoktól északra fekvő országok 16. századi, minőség és változatosság tekintetében kevésbé jelentős anyagának bevonását, másfelől ez alapozhatta meg az ennek nyomán felvirágzó német típusú magyarországi reneszánsz kötéseknek, pl. Manlius munkásságának, a nagyszombati CH monogramos és a habán kötés csoportnak a tárgyalását. Ezúttal az illusztrációk jól értelmezik a textust.

A 17–18. század a recens kötetben a barokk stílus megnyilvánulásaként jelentkezik. Oldalakon keresztül tárgyalja a magyarországi és erdélyi könyvkötést, amit városi műhelyekre, mesterekre bont. A könyv útját nem egyszer a kiadótól, a nyomdán, a könyvkötőn keresztül a piacig, a gyűjtőig kíséri. Ezért esik szó a könyvkötés szempontjából jellemezhető könyvtárakról is. Az illusztrációs anyag ezúttal bőszeg. A történelmi folyamathoz híven a 19. század bemutatása, pontosabban stíluskoronkénti tagolása az előző kötethez viszonyítva racionálisabb. Árnyaltabb és időben is több évtizedet fog át az előző kötetnél a két, 20. századot bemutató fejezet.¹⁰ Igen értékes például az 1983-ban elhunyt, könyvkötés-történeti kutatóként kissé lebecsült Hunyady József,¹¹ sőt Jaschik Álmos vagy a ma is élő Szirmai János művészettörténeti szempontú is méltatása.

Rozsondai Marianne munkája a téma régi szakirodalmát felhasználja, de a tartalmi gazdagságot az újabb, főleg Rozsondai, és mellette mások, pl. Beöthy Kozocsa Ildikó, Muckenaupt Erzsébet, Farkas Gábor kutatásai biztosítják. Az idézett kutatók munkássága önmagában is jelzi, hogy a könyv fő erénye a magyarországi kötéstörténetre vonatkozó ismeretek összegezése. A kis füzet eredményei jelzik, hogy noha vannak fehér foltok a hazai könyvkötés-történeti kutatások területén, egy szintézis alapjai már megvannak. Az azonban jogos igény lehet, hogy a majdani összefoglaló mű az eddigieknél jobban szem előtt tartsa a könyvkötő-művészetnek más műfajokkal lehetséges motivikus összefüggéseit, a kötések stíluskapcsolatait és a minőség kérdését. Végül, de nem utoljára, esetleg egy a témának szentelt kerekasztal megbeszélés, illetve konferencia segítségével tisztázza, vagy legalábbis megkísérli rendbe tenni a hazai kötéstörténet olyan jelentős és problematikus darabjai körüli kérdéseket, mint a Nyitrai (Szelepcsényi) Evangelistarium (Nyitra, Archiv Nitrianskej Kapituly, ltsz. n.) vagy a Győri (Zalka) Antifonálé (Győr; Egyházmegyei Könyvtár, ltsz. n.).

JEGYZETEK

¹ A bibliográfia könyvkultúrára, magyar könyvtörténetre vonatkozó tételeket is tartalmaz. Európa valamennyi jelentős centrumát figyelembe veszi. Talán Mazal egyik munkája helyére a Prachteinbände 870–1685. Schätze aus dem Bestand der Bayerischen Staatsbibliothek München. c. katalógus kívánkozott volna, mely a kiállításal együtt Béatrice Hernald munkája (München, BS 2001.) és hiányolható MUCKENHAUPT Erzsébet, A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Kolozsvár–Budapest (1999.) kötete is.

² JAKÓ Zsigmond–Radu MANOLESCU: A latin írás története. Budapest 1987. 41–43. 41. o. képpel.

³ 11. o.

⁴ 600 k., Rozsondainál a cameó reneszánszon belüli használatával kapcsolatban szerepel.

⁵ 9. o.

⁶ Ismereteink szerint a korabeli angol kódexfestészet erőteljes francia hatás alatt állt. Megkérdendő, hogy a franciás kötés nem angol munka-e?

⁷ Itt (o. és képszám nélkül) még 15. századi emlékként szerepel a kötés.

- ⁸ A jáki apostolszobrok. Szerk. Szentesi Edit, Ujvári Péter. Budapest 1999. J11 (193. 275. kép), J8 (225. kép), B5 (233. kép)
- ⁹ Azt csak mellékesen említtem, hogy a portréfestészet előfutáraként a témában alapműnek tekinthető Angelica DÜLBERG, Privatportréts (Berlin 1990.) c. monográfiája nem szól ezekről a táblákról.
- ¹⁰ 12., 13. fejezet.
- ¹¹ 81. Igaz, hogy Hunyady munkája stílustörténet és emléktanyag bősége szempontjából az Iparművészet könyvét (A könyvkötés. GULYÁS József. In: Az iparművészet könyve. III. Szerk. Ráth György. Budapest 1912. 379–458) alig haladja meg, azonban szemléletének pozitív vonásaként értékeljük, hogy a fémveretekkel és a problematikus magyarországi emlékekkel is foglalkozik.

Wehli Tünde

KÖZÉPKORI FALKÉPEK ERDÉLYBEN. ÉRTÉKMENTÉS A TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL. Szerk. Kollár Tibor, írta Jékely Zsombor, Kiss Loránd, fényképezte Mudrák Attila. Teleki László Alapítvány. Budapest 2008

Szép album jelent meg a közelmúltban, amely jelentősen növeli a középkori erdélyi falafestészetéről való ismereteinket. 24 templom festményeit mutatja be, zömmel közöletleneket vagy legalábbis a magyarországi művészettörténeti köztudatban fel nem szívódottakat, olyanokat, amelyeknek megmentéséhez, helyreállításához a Teleki László Alapítvány 1999 óta hozzájárult. Nagy szükség volt erre az akcióra, mert az ottani falképek közül nagyon soknak siralmas az állapota, egyesek állagának védelme sincs megoldva. Szomorú, de tény, hogy több tételnél azt látjuk, a rongálódás rendkívüli mértéke miatt még a téma meghatározása sem problémamentes. Érdekes, hogy nem egy templomnál csak a közelmúltban történt beavatkozás, pl. egy leomlás utáni tatarozás során derült fény a középkori festmények létre Kásonimpéren, Küküllőalmáson és Nyárádszentlászlón. Arra is van példa – így Bádokon vagy Nyárádszentlászlón –, hogy a helyreállítás még csak részlegesen történt meg, így ott van remény arra, hogy az érintetlen felületeken újabb képek kerüljenek elő. (Ez a lehetőség több más objektum leírásában is felcsillan, ill. a remény kizárásaként annak leszögezését olvashatjuk, hogy a templom többi falán középkori vakolat nem található.) Csíkszenttamáson pedig, ahol a templom teljesen beomlott, régészeti módszerekkel, föld alól (!) előkerült festéktörödékek izgalmas összeillesztésével lehetett néhány részletet rekonstruálni.

A művek többsége bizony provinciális, egy erdélyi vagy éppen egész magyarországi művészeti összefoglaló nem sokat venne fel közülük, a szeretetteljes és alapos helyreállítást természetesen mindenképp megérdemelték. (Azt azonban éppen második-harmadik kategóriához tartozó voltokkal szemléltetik nagyon jól, hogyan terjedt el, hogyan vált a legigényesebb művészeket megfizetni nem képes kisebb falvak lakóinak is mindennapi kenyerévé egy-egy új stílusirányzat.) És természetesen azt is megérdemelték, hogy ha egy csoportjuknál befejeződött a helyreállítás, akkor ezt publikáció is rögzítse. A könyv ABC szerint sorolja fel az érintett falvakat Bádoktól Szamosújvárnémetiig, 1–3 oldalt és 5–10 képet szentelve mindegyik objektumnak. Egy külső felvétel és egy templom-alaprajz mindegyik falunak kijárt, bár az alaprajzon – minthogy nem ilyen célból készültek – a falafestmények helyét sehol sem tüntették fel, még a lépték is ritkaság. Csak akkor van szerencsénk, ha az egykori